

6. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Том 4. Укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Вид-во «Аконіт», с. 306.
7. Методология истории: Учебное пособие для студентов вузов / гуманитар. – экономич. негос. ин-т Респ. Беларусь. Ветвь Ассоц. «История и компьютер»; А. Н. Нечухрин, В. Н. Сидорцов, О.М. Шутова и др. / Под ред. А. Н. Алпеева и др. – Мн.: НТООО «Тетра Системс», 1996. – 240 с.
8. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Сухомлинська Ольга Василівна. – К.: А.П.Н., 2003. – 47; 49 с.

We defined the instrument of comprehension and the categories for implementation of a periodization of preschool educational institutions of different types in an education system of Ukraine during the period from the second half of the XX century -at the beginning of XXI century.

Key words: *periodization, period, criterion of periodization, typology, types of preschool educational institutions*

УДК 159.943-053.4

Галаманжук Л. Л.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННИКІВ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ НЕСТИМУЛЬОВАНИЙ РОЗВИТОК МОТОРНОЇ ФУНКЦІЇ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНИЙ ПЕРІОД

Розглянуто дані наукової літератури про утворення різних відділів головного мозку дітей, що забезпечують формування і розвиток їх моторної функції у дошкільний період. Виявлено сім основних груп і два додаткових чинників, що визначають природний (нестимульований) розвиток означеної функції дітей. Встановлено особливості їх вияву та значення для нестимульованого розвитку моторної функції дітей у дошкільний період. Відзначена необхідність пріоритетного впливу на цю функцію в процесі навчання в дошкільному навчальному закладі з огляду на її визначальне місце у загальному розвитку дітей у дошкільний період та необхідність подальшого вивчення питання, пов'язаного з наявністю чи відсутністю розбіжностей нестимульованого розвитку моторної функції дітей, які відзначаються різною спрямованістю мануальної рухової асиметрії.

Ключові слова: *діти, дошкільний період, моторна функція, розвиток.*

Результативність процесу навчання дітей у дошкільний період значною мірою залежить від стану розвитку їх моторної функції [3; 11]. Сучасна теорія і методика фізичного виховання [4; 26], дошкільна педагогіка [23] і дитяча психологія [21] розглядають рух як основу двоєдиного процесу, що сприяє нормальному росту і дозріванню систем організму дитини взагалі й становленню моторної функції зокрема. При цьому найефективнішим видом використання рухів у вирішенні комплексу завдань, а також однією зі складових означеного процесу, що відображає цілеспрямований (стимульований) вплив на моторну функцію, є заняття фізичними вправами [4; 5]. Щодо іншої складової, то вона характеризується як природний (нестимульований) розвиток – вікове перетворення систем організму дитини в умовах ординарних режимів елементарної рухової активності, тобто під час реалізації життєво важливих локомоцій, трудових, побутових рухових дій і автоматизмів. У зв'язку із зазначеним важливим для теорії і методики навчання дітей у дошкільний період є знання чинників, що визначають як стимульований, так і нестимульований розвиток функцій і систем організму

дитини взагалі, та провідної у цей період моторної функції зокрема. Зазначене зумовило необхідність проведення відповідного дослідження.

Робота виконується згідно зі зведеним планом науково-дослідної роботи на 2010–2014 рр. за темою «Педагогічна діагностика в системі фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів» (номер державної реєстрації 0112U002160).

У дошкільний період нормальні ріст і дозрівання систем організму дитини значною мірою залежать від стану розвитку моторної функції [11; 25]. Таке значення останньої зумовлено комплексом причин, а найважливіша полягає у тому, що рух є одним із універсальних виявів життєдіяльності людини взагалі та основною функцією дитини у дошкільний період [5]. Важливим у зв'язку з останнім є також те, що: за допомогою рухів дитина пізнає довкілля [21], вдосконалює свій нервово-м'язовий апарат і процеси регуляції обміну речовин [10; 27], а оптимальна взаємодія останніх, що має місце під час рухової активності (передусім у ході занять фізичними вправами, трудової і побутової діяльності), сприяють нормальному росту і розвитку організму [4; 8; 15]. Водночас рухові відводять надзвичайно важливу роль у розвитку інтелекту дитини [16], значною мірою – логічного мислення, пам'яті, уяви, самостійності [14; 28]. Відзначається також [12; 18], що активна діяльність дитини пальцями рук стимулює розвиток і підвищує ефективність функціонування різних відділів мозку.

У зв'язку із зазначеним вікова фізіологія [5], теорія і методика фізичного виховання [4; 26], дитяча психологія [21], певною мірою дошкільна педагогіка [23] розглядають реалізацію дитиною моторної функції у різних видах діяльності як провідний засіб вирішення комплексу важливих завдань, що на сучасному етапі стоять перед дошкільними навчальними закладами (ДНЗ). Тут необхідно зазначити, що на сучасному етапі розвиток моторної функції дитини у дошкільний період розглядають як двоєдиний процес, а саме як природний (нестимульований) розвиток та цілеспрямований (стимульований) вплив на цю функцію різними засобами задля підсилення першого у напрямі досягнення якнайбільшого позитивного ефекту [4]. Конкретизуючи поняття «нестимульований розвиток моторної функції», відзначаємо, що ним є процес вікового перетворення відповідних систем організму дитини в умовах ординарних режимів елементарної рухової активності (під час реалізації життєво важливих локомоцій, трудових, побутових рухових дій, автоматизмів), який відбувається за генетично визначеною індивідуальною програмою росту і розвитку організму дитини.

Що стосується стимульованого розвитку моторної функції дитини, то їй сприяють спеціально організовані педагогічні заходи, а саме спрямовані на підсилення природного розвитку цієї функції різні форми активності дитини. До останніх, урахувавши зміст чинної програми для ДНЗ [3], належить, насамперед фізична активність, а також емоційно-соціальна, пізнавальна, художньо-естетична і творча форми активності, оскільки при вирішенні визначених завдань широко використовують різноманітні рухи. У зв'язку із зазначеним важливим для вдосконалення процесу впливу на моторну функцію дітей є знання чинників, що визначають її нестимульований та стимульований розвиток.

Мета дослідження – виокремити й охарактеризувати на теоретичному рівні чинники, що визначають природний (нестимульований) розвиток моторної функції дітей у дошкільний період. Для досягнення поставленої мети використовували загальнонаукові *методи*, а саме: аналіз, систематизацію, узагальнення даних наукових літературних джерел. *Організація* передбачала загальноприйнятті на цьому етапі дії суб'єкта дослідження.

Згідно з останніми даними [27; 29], нестимульований розвиток моторної функції відбувається за закономірностями, пов'язаними з етапністю її становлення, та на основі особливостей розвитку біодинаміки елементів локомоцій, що зумовлені з віком і статтю індивіда. У зв'язку з цим розвиток нервової системи і психіки розглядають як визначальний у становленні моторної функції дитини, виокремлюючи при цьому комплекс відповідних

чинників. Одним із таких є *кінестетичний чинник*, основу якого становлять відчуття, аналіз руху, формування його образу та який пов'язаний з функціонуванням пропріоцептивного («відчуття тіла», формування схеми тіла) та рухового аналізаторів [2]. Прикладом вияву цього чинника є, наприклад, те, що у спокої та під час виконання руху людина свідомо чи підсвідомо відчуває своє тіло (тонус м'язів, натяг шкіри, фасцій, сухожиль, зв'язок суглобів) унаслідок передачі сигналів від рецепторів м'язів (сухожиль, зв'язок) до відповідних відділів мозку, змістом яких є інформація про взаємне розташування моторних апаратів у статичному положенні чи в режимі руху. Розпочинається формування означеного утворення дуже рано, а саме під час утримання дитиною голови. Тут необхідно зазначити, що під час реалізації моторної функції зазначений чинник нерозривно пов'язаний з іншими, передусім *модально-специфічними*. Останні є визначальними у роботі рук тих відділів головного мозку, до яких надходить інформація від органів чуття та які забезпечують сприйняття тактильних, слухових і зорових стимулів, а також які сприяють їх одночасному уведенню (у разі потреби) до системи пам'яті [1]. Одне з провідних місць поміж чинників цієї групи посідає сприйняття звуків мовлення (фонематичний слух). Водночас необхідно відзначити, по-перше, думку І. Сеченова (цит. за [6, 24]), що нерухоме око є так само сліпим, як і нерухома рука, оскільки процеси сприйняття неможливо розглядати без урахування в них руху; по-друге, органи чуття і відповідні зони головного мозку закономірно взаємодіють між собою, що сприяє виникненню обопільній активації їхніх аналізаторів, тобто *сінестезії*. Зокрема, міцний зв'язок між модально-специфічними та іншим, а саме *кінетичним чинником*, забезпечує значне посилення кожного іншими як у діяльності, так і розвитку дитини, оскільки кінетичний чинник зумовлений роботою передмоторних відділів мозку і забезпечує таку складову психічної діяльності як перехід від одного елемента дії до іншого. Тобто цей чинник фактично виводиться за межі виключно рухових процесів, оскільки набуває функціонального значення, а саме забезпечення психічних дій, що безпосередньо не пов'язані з моторною функцією [17].

Розгляд руху з таких позицій дозволяє краще зрозуміти його непересічне значення для розвитку і життєдіяльності людини: рух містить у собі реалізацію рухового акту (опорно-руховим апаратом і нервовою системою) в конкретних умовах середовища, організацію руху в центральній нервовій системі та його динамічний аналіз. Рух виступає найважливішим чинником середовища, який утворює базову властивість психічного. Саме завдяки тілесно-руховій діяльності (оскільки вона має предметний, безпосередньо-виробничий характер) біологічне в людині трансформується у соціальне [7].

Інший чинник, що визначає нестимульований розвиток моторної функції дитини, – *просторовий*, – за своєю сутністю і значенням є інтегративним комплексним утворенням нижньо-тім'яної ділянки мозку, яка займає проміжне положення між відділами мозку, що забезпечують переробку зорової, слухової і тактильної інформації. Складовими цього чинника розглядають практично всі вищезазначені чинники, оскільки він пов'язаний із найскладнішими процесами проєкції, орієнтації у просторі та представлений у зоні ближнього, середнього і далекого простору. Визначальними характеристиками цього чинника є такі: реалізується на основі активних рухів у реальному, складному, багатовимірному, динамічному просторовому середовищі; передбачає орієнтування дитини на схему свого тіла; обов'язковим є взаємодія органів чуття різної модальності. Найбільш виразний вияв – гра, оскільки вона є системою комплексного сенсорно-психомоторного розвитку дитини [19], а також виразні, розвивальні рухи (танці) та навчальна діяльність [24].

Інший виокремлений нами чинник, а саме *довільна регуляція*, є утворенням лобних відділів мозку, визначає, насамперед психічну діяльність, проте має безпосереднє відношення також до вияву моторної функції. Реалізується зазначена регуляція у декількох напрямках: основою першого є визначення мети дій відповідно до мотивів, потреб, актуальних і поточних завдань, основою другого – планування шляхів досягнення мети з вибором оптимальних способів

дії і встановленням їх послідовності. Третій напрям передбачає здійснення контролю за виконанням сформованого плану дій з можливістю його корекції під час реалізації, що в свою чергу потребує постійного порівняння, підсумовування проміжних результатів і відмови від побічних дій і асоціацій, що виникають під час досягнення мети [13].

Наступний чинник, що визначає нестимульований розвиток моторної функції дитини у дошкільний період, – це *енергетичне забезпечення* діяльності мозку, є утворенням його енергетичних і емоційних систем, а саме ретикулярної формації і лімбічної системи. Основними характеристиками цього чинника є узагальнений ступінь виразності нервових процесів, зокрема емоційність, потенціал нервової діяльності, передусім функцій пам'яті, уваги, стійкість до втоми від розумової і фізичної діяльності.

Визначальним у забезпеченні ефективності психічної діяльності, що досягається латералізацією (взаємодією між півкулями) мозку, є інший чинник, а саме *взаємодія між півкулями головного мозку*. Зокрема робота структур, об'єднаних у лівій півкулі, забезпечує суцесивність, об'єднаних у правій – симульганність. Взаємодія між цими півкулями відбувається так, що кожна доповнює іншу, а біологічна основа існуючої латералізації мозку нерозривно пов'язана з організацією перехресних рухів, координацією роботи лівих і правих частин тіла й органів чуття [9; 16].

Водночас дані професора В. К. Бальсевича [4] щодо біодинаміки елементів локомоцій людини в онтогенезі свідчать, що їхній аналіз буде далеко неповним при неврахуванні впливу на ці характеристики інших важливих чинників, а саме *параметрів фізичного розвитку і фізичної підготовленості*. Ураховуючи зазначене вивчили особливості вияву та динаміки їхніх показників у дівчаток і хлопчиків протягом 3–5-го років. Встановили, що розвиток моторної функції у цей період відбувається на фоні щорічного зростання довжини тіла, – до 5-ти років вона майже подвоюється порівняно з першим роком життя [20]. Водночас протягом зазначеного періоду маса тіла дитини щорічно збільшується, у середньому, на 2–2,5 кг, досягаючи у 6–7 років удвічі більшого значення, ніж наприкінці першого року життя; окружність грудної клітки щорічно збільшується, у середньому, на 12–15 см.

Розвиток кісткової системи, що у досліджуваній період відзначається великою кількістю хрящової тканини, м'якістю, гнучкістю, недостатньою міцністю кісток, пов'язаний із розвитком скелетних м'язів: з віком, під дією багаторазових повторень дитиною різноманітних рухів, протягом 3–5-го років збільшуються м'язова маса і скорочувальні можливості скелетних м'язів, а саме з 3,5–4 кг у 3–4 роки до 10–12 у 6; починаючи з 4-х років значення цього показника у дівчаток і хлопчиків починають суттєво відрізнятися. Водночас розвиток м'язів-згиначів є інтенсивніший, ніж м'язів-розгиначів, у зв'язку з цим часто діагностують такі відхилення від норми: сутула спина, опущена голова, зведені плечі тощо [22]. Щодо м'язового тонусу, то з віком він зростає, насамперед у м'язах живота і спини, а також нормалізується взаємодія м'язів-згиначів і розгиначів, оскільки у перші місяці життя тонуус останніх поступається першим. Зазначене, у свою чергу, сприяє вдосконаленню рефлекторної регуляції розслаблення і напруження найбільших груп м'язів, що призводить до надання тілу певної пози, – у дитини формується постава.

У аспекті досліджуваної проблеми необхідно також відмітити провідну, навіть визначальну роль, яку в становленні й розвитку моторної функції дитини відіграє така фізична якість як координація [7; 8; 25; 26]. При цьому найбільш значущими для організму є зорово-моторна, слухо-моторна і ритмічна сенсомоторні координації, оскільки вони визначені еволюційним процесом та присутні в онтогенезі у випадку розвитку організму без відхилень. Взаємодія у таких координаціях відбувається послідовно на рівні першої та другої сигнальних систем, а визначальними для них, так само як розвитку моторної функції і всього організму, є вищезазначені чинники розвитку нервової системи. Водночас відзначається [7], що розвиток цих координацій вирішує не тільки і не стільки завдання покращення стану функціонування

опорно-рухового апарату, скільки розвитку і вдосконалення стану функціонування головного, спинного мозку й аналізаторів дитини.

1. Первинним у розвитку моторної функції дитини в дошкільний період є дозрівання або нестимульований розвиток, а вторинним – навчання (стимульований розвиток), що в останньому випадку потребує обов'язкового врахування зумовлених статтю і віком особливостей нестимульованого розвитку означеної функції.

2. Чинниками, що визначають нестимульований розвиток моторної функції дітей у дошкільний період є: модально-специфічні (пов'язані з органами чуття – тактильні, слухові, зорові, вестибулярні, стимули нюху і смаку); кінестетичні; кінетичні; просторові (простір світу, схема тіла, квазіпросторовий, модальний); довільної регуляції; енергетичного забезпечення; взаємодії між півкулями головного мозку (симультанність і сукцесивність), а також на думку окремих дослідників – параметри фізичного розвитку і фізичної підготовленості.

3. Дані поодиноких досліджень засвідчують, що нестимульований розвиток моторної функції дітей у дошкільний період значною мірою визначається біологічною закономірністю симетрій-асиметрій в організмі взагалі та однією з функціональних асиметрій півкуль головного мозку – моторною зокрема. При цьому вплив засобами фізичного виховання на координацію повинен вирішувати не стільки завдання покращення функціонування опорно-рухового апарату, скільки головного, спинного мозку й аналізаторів дитини.

У зв'язку з недостатнім вивченням питання, пов'язаного з наявністю чи відсутністю особливостей нестимульованого розвитку моторної функції дітей з різною спрямованістю мануальної рухової асиметрії, напрям подальших досліджень вбачаємо у вирішенні саме цього завдання.

Список використаних джерел

1. Адрианов О. С. О принципах структурно-функциональной организации мозга / О. С. Адрианов // Избранные научные труды. – М., 1999. – С. 88–96.
2. Алейникова Т. В. Физиология центральной нервной системы: учеб. пособие / Алейникова Т. В., Думбай В. Н., Кураев Г. А. – Ростов н/Д : Феникс, 2000. – 335 с.
3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». – К. : Світич, 2008. – 112 с.
4. Бальсевич В. К. Очерки по возрастной кинезиологии человека / В. К. Бальсевич. – М. : Теория и практика физ. культуры, 2009. – 218 с.
5. Бар-Ор О. Здоровье детей и двигательная активность: от физиологических основ до практического применения / О. Бар-Ор, Т. Роуланд ; пер. с англ. И. Андреев. – К. : Олимп. л-ра, 2009. – 528 с.
6. Безруких М. М. Физиология развития ребенка: теоретические и прикладные аспекты / М. М. Безруких, Д. А. Фарбер. – М., 2000. – 125 с.
7. Бернштейн Н. А. Биомеханика и физиология движений / Н. А. Бернштейн. – М. : Ин-т практической психологии, 1997. – 608 с.
8. Вільчковський Е. С. Фізичне виховання дітей у дошкільному закладі : навч. посіб. / Е. С. Вільчковський, О. І. Курок. – К. : ІЗМН, 2001. – 216 с.
9. Горбачевская Н. Л. Особенности профиля межполушарной асимметрии у здоровых детей дошкольного возраста / Н. Л. Горбачевская, Н. В. Черногорцева, Н. В. Григорьева и др. // Актуальные вопросы функциональной межполушарной асимметрии : сб. науч. тр. – М. : НИИ мозга РАМН, 2001. – С. 68–69.
10. Дубогай О. Д. Інтеграція пізнавальної і рухової діяльності в системі навчання і виховання дітей : навч. посіб. / О. Д. Дубогай. – К. : Оріяни, 2001. – 152 с.
11. Дубровинская Н. В. Психофизиология ребенка: психофизиологические основы детской валеологии : учеб. пособ. [для студ. высш. уч. завед.] / Дубровинская Н. В., Фарбер Д. А., Безруких М. М. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 144 с.
12. Жаворонкова Л. А. Правши–левши. Межполушарная асимметрия биопотенциалов мозга человека : монография / Л. А. Жаворонкова. – М. : Экоинвест, 2009. – 240 с.

13. Здоровье формирующее физическое развитие: развивающие двигательные программы для детей 5–6 лет : учеб.-метод. пособ. [для педагогов дошк. учреждений] / Шилкова И. К., Большев А. С., Силкин Ю. Р. и др. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 336 с.
14. Истратова О. Н. Практикум по детской психокоррекции: игры, упражнения, техники / О. Н. Истратова. – 2-е изд. – Ростов н/Д. : Феникс, 2008. – 349 с.
15. Ковальчук Л. В. Психофізичний розвиток як фактор готовності шестилітніх дітей до навчання в школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. і сп. : [спец.] 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Л. В. Ковальчук. – Львів, 2007. – 20 с.
16. Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций / А. В. Либин. – М. : Смысл, 2000. – 312 с.
17. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия. – М. : Академия, 2004. – 384 с.
18. Малых С. Б. Основы психогенетики : учеб. пособ. / Малых С. Б., Егорова М. С., Мешкова Т. А. – М. : Эпидавр, 2009. – 744 с.
19. Марц В. Г. Беседы по методике и теории игры : учеб. пособ. / В. Г. Марц. – М. : СпортАкадем Пресс, 2001. – 159 с.
20. Оценка физического развития детей отдельных регионов Украины в возрасте 1–14 лет / Нагорная А. М., Хижняк Н. И., Оснач А. В. [и др.]. – К. : Республиканский центр научной мед. информации, 1999. – 54 с.
21. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.
22. Петрова Н. А. Особенности морфофункционального развития и формирование функциональной асимметрии детей 2–6 лет : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. биол. наук : [спец.] 03.00.13 «Физиология» / Н. А. Петрова. – Казань, 2006. – 19 с.
23. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. / Т. І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
24. Сиротюк А. Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения / А. Л. Сиротюк. – М. : Сфера, 2003. – 220 с.
25. Степаненкова Э. Я. Теория и методика физического воспитания и развития ребенка : учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. заведений] / Э. Я. Степаненкова. – 3-е изд., стер. – М. : «Академия», 2007. – 368 с.
26. Теорія і методика фізичного виховання. Методика фізичного виховання різних груп населення : підручник [в 2-х томах / за ред. Т. Ю. Круцевич]. – К. : Олімп. л-ра, 2008. – Т. 2. – С. 21–73.
27. Хрестоматія по возрастній фізіології : учеб. пособие [для студ. высших учеб. завед. / сост. М. М. Безруких, В. Д. Сонькин, Д. А. Фарбер]. – М. : Академия, 2002. – 288 с.
28. Швецов А. Г. Формирование здоровья детей в дошкольных учреждениях : справ.-метод. пособ. [для врачей, мед. и пед. работн. дошк. учрежд.] / А. Г. Швецов. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. – 174 с.
29. Bouchard C. Physical activity and health / C. Bouchard, S. N. Blair, W. L. Haskell. – Champaign, IL. : Human Kinetics, 2007. – 410 p.

We consider the data of the scientific literature on the formation of various departments of the brain of children, ensuring the formation and development of motor function in the preschool period. Identified seven main groups and two additional factors that determine natural (unstimulated) development of the designated functions of children. The peculiarities of expression and meaning to the unstimulated motor function of children in the preschool period. Noted the need for priority effects on the function of learning in pre-school programs because of its decisive place in the overall development of children in the preschool period and the need for further study of the issue of the presence or absence of differences unstimulated motor function of children who observed different orientation manual motor asymmetry.

Key words: children, preschool, motor function, development.